

SOMNIS I REALITAT EN ELS NOSTRES HUMANISTES DEL RENAIXEMENT*

MARIÀNGELA VILALLONGA
Universitat de Girona

Benvolgut Dr. Badia,

He acabat ara mateix, les 7 de la tarda del dia 30 de desembre de 1999, de llegir el seu voluminós treball sobre les *Regles*. El camí per arribar al final ha estat llarg, però no pas fatigós. Vostè l'ha aplanat i desbrossat de tal manera que el camí m'ha resultat "ple d'aventures, ple de coneixença", com deia Kavafis, i m'ha enriquit considerablement. He anat fent apunts de tot allò que m'anava suggerint la lectura del seu treball exhaustiu, fluid, amè, didàctic. Hi ha molts punts que voldria comentar-li, potser personalment. Perquè el seu estudi incideix, i molt, en la història de la cultura del quatre-cents català, especialment del darrer quart de segle, i també en el coneixement de l'humanisme a Catalunya. A través de les reflexions que vostè fa, m'he adonat més de l'abast de les seves dimensions, n'he fet abstracció i m'he sentit personalment motivada a no deixar encara la qüestió. El seu estudi enceta noves vies de treball i incita a seguir-les.

"Si les *Regles* haguessin estat publicades..." (pàg. 431) Aquesta oració condicional, a primera vista tan simple, és el desencadenant d'una de les reflexions més importants que en pot resultar d'aquest treball. I em penso que es troba en la base de tot el problema que envolta l'humanisme al domini lingüístic català. Tot i quedar demostrat en el seu estudi el paper fonamental i cabdal que un text com les *Regles* representa en la història de la llengua catalana, aquest text no va ser mai publicat com els poemes de Jeroni Pau, com el tractat sobre els pronoms de Joan Ramon Ferrer, com tantes obres de Margarit. Aquest és un fet evident, objectiu i que fa mal no només als que estudiem aquests autors, sinó també a la mateixa història de la cultura catalana, a la mateixa cultura catalana, com vostè deixa ben explícit en els darrers capítols del seu estudi.

"Si les *Regles* [...] són, com penso de l'any 1492, gairebé podem dir que Carbonell estal·lonava Nebrija..." (pàg. 414). Una altra oració condicional que vostè situa en nota a peu de pàgina, i també per tant aparentment tan simple, però que a parer meu és enormement representativa del paper de l'humanisme català. Els nostres humanistes, i la nòmina torna a ser la d'abans, és a dir Carbonell, Pau, Ferrer, Margarit ... sempre han estal·lonat, però mai no han fet caure. La presència abassegadora dels humanistes de parla castellana en el domini lingüístic

* Text llegit el 13 de gener de 2000 a l'IEC, en el decurs de la presentació de *Les Regles d'esquivar vocables i la "qüestió de la llengua"* d'Antoni M. Badia i Margarit. El reproduïm literalment, respectant-ne la forma epistolar original (N. del C. de R.)

català es fa evident en tots els casos. Tot allò que van escriure els nostres humanistes, que podia haver desbancat la condició de pioners dels humanistes del domini lingüístic castellà, va restar enterrat i empolsegat en prestatges d'arxius i biblioteques, va restar manuscrit, no va passar per la impremta. Podem ufanar-nos de tenir un Jeroni Pau introductor a la Península Ibèrica dels modes i maneres de l'humanisme italià, de ser el primer en, de la seva primerenca utilització de, o de tenir un Joan Ramon Ferrer que critica i corregeix tot un Valla, ens en podem ufanar, però en realitat només ho podem fer ara, a les acaballes del segle xx. Al seu segle, al segle xv, van ser coneguts només en circuits tancats, tan elitistes, tan de minories, tan per a iniciats, que la seva incidència no pogué ser de gran pes. I d'això no puc més que doldre-me'n. I me'n dolc perquè la cultura catalana repeteix els mateixos paràmetres any rere any, segle rere segle. Però no cal afegir-se als apocalíptics dels finals de segles, dels finals de mil·lennis. Encara som aquí i encara volem seguir estudiant els que ens van precedir en el cultiu del llatí o del vulgar, tant li fa, uns i altres van contribuir a l'enaltiment d'un segle, el xv, que vist ara resulta enormement brillant.

M'adono que fins ara he escrit a raig, com el nostre estimat Carbonell, i que no he entrat en allò que hauria de ser *stricto sensu* la presentació d'un llibre d'aquestes característiques. Ja em perdonarà, Dr. Badia. I és que fins ara no he pensat que aquesta carta podia ser la meua aportació a una presentació que compta amb uns co-presentadors tan il·lustres com els que m'han precedit. En realitat he elaborat la meua pròpia reflexió sobre aquell aspecte que més he treballat dels que són tractats en aquest llibre (i suposo que per això dec ser aquí). La qual cosa posa de manifest clarament les ganes de continuar treballant sobre l'humanisme a Catalunya que vostè, Dr. Badia, m'ha despertat amb la seva tasca. D'altra banda em sembla que la majoria dels presents coneix el contingut de l'obra i amb tot el que ja s'ha dit es perfilen prou bé les dimensions de la recerca que ha reprès, 50 anys després, el Dr. Badia.

I si he començat aquesta carta a partir del final del treball és perquè el Dr. Badia m'ha convençut plenament de la unitat de les dues parts de les *Regles*, de l'autoria única de Carbonell, de la data de redacció de les *Regles*, del paper de "referent d'autoritats" que atribueix a Bernat Fenollar i a Jeroni Pau, de l'univers cultural que retraten les *Regles*, és a dir de totes les qüestions que analitza amb profunditat en el seu estudi. Bé és cert que la meua predisposició a creure a ulls clucs les tesis que el Dr. Badia defensa en el seu llibre el mateix Dr. Badia ja l'havia intuït i endevinat.

Sempre he considerat, i així ho he escrit, que la figura de Carbonell havia de ser tinguda en molta consideració en les lletres catalanes. Així és que no puc més que congratular-me que el Dr. Badia li atribueixi l'autoria única de les *Regles* i al mateix temps el situï en la dimensió que cal, que li atorgui "de bon grat l'epítet de filòleg, si més no per la vocació" (pàg. 417) i que amb el seu treball la figura de Carbonell en surti enaltida i reforçada.

Voldria donar dues mostres de la dimensió que em mereix la figura de Pere Miquel Carbonell. Les darreres recerques que he seguit m'han portat a comparar el paper de Carbonell a Catalunya amb el de Hartmann Schedel a Alemanya. En els manuscrits miscel·lanis de Pere Miquel Carbonell s'hi poden trobar, de costat, antigues inscripcions romanes, obres de Jeroni Pau, d'ell mateix i d'humanistes italians, entre els quals Paolo Pompilio. A la Bayerische Staatsbibliothek de Munic es conserva un manuscrit, també miscel·lani, de Hartmann Schedel en el qual s'hi poden llegir algunes de les mateixes obres de Pau, al costat de part de l'obra de Conrad Celtis, el més gran dels humanistes alemanys del segle xv. Carbonell i Schedel, a molts quilòmetres de distància l'un de l'altre, van actuar de difusors i de divulgadors de l'humanisme.

La segona mostra que volia adduir aquí és l'opuscle de Pere Miquel Carbonell *De uiris illustribus catalanis*. Fa temps que considero que aquest llibret és la primera aproximació a l'humanisme català. Durant segles, aquest text de Carbonell ha servit de base a l'hora de parlar d'a-

questa qüestió i els homes biografiats per Carbonell han estat mencionats en unes quantes històries de la literatura hispànica dels segles XIX i XX com els primers grans humanistes de la Corona d'Aragó. La tria la va fer Carbonell. I encara en vivim. Un home que té la capacitat de seleccionar qui és i qui no és humanista, un home que difon a casa nostra les idees renovadores de l'humanisme, un home que va aconseguir que la vida cultural de la Barcelona del tombant del segle XV es vertebrés entorn de la seva figura, pot ser l'autor únic de les *Regles*, encara que Jeroni Pau el porti de la mà.

El que fa Carbonell a les *Regles* sobre el bon ús del català és el mateix que fa Joan Ramon Ferrer al seu tractat sobre els pronoms amb el llatí. A tots dos els esperonaven els que feien un mal ús de la llengua, ja sigui catalana, ja sigui llatina. I tots dos ho expressen en sengles epístoles, gènere que els era tan estimat. I si jo avui faig ús d'aquest mateix gènere, sense pretensions de cap mena, és perquè em serveix per establir un diàleg amb el Dr. Badia. I és així que li faig dues propostes, petites enmig de tan gran mar de feina, però sobre dues qüestions a les que ell invita a reflexionar des de les seves pàgines i relacionades amb les novetats que el Dr. Badia presenta en aquest treball, respecte del de 1950.

Una proposta em porta a la pàgina 311 i al comentari de la regla 173. En parlar dels quatre noms geogràfics que hi apareixen, tres que corresponen a veritables regions dins el domini lingüístic: Empordà, Urgell, Mallorca, i un de ciutat: Xàtiva, el Dr. Badia es pregunta: "Per què Xàtiva i no una altra població?" La resposta del Dr. Badia passa per la carència de denominacions comarcals a les terres del sud i el recurs a la "governació de Xàtiva". Em deixi pensar en veu alta: no era de Xàtiva Roderic de Borja i no era aquest el protector de Pau, mentor al seu torn de Carbonell? Pau i el cardenal valencià no van estar junts a Roma durant disset anys parlant probablement català en privat? no va ser Pau l'inspirador de les *Regles*? Les respostes afirmatives a aquestes qüestions em porten a suposar que Pau sabia bé quin era el parlar de Xàtiva precisament. Donat que aquesta regla pertany a la primera part, potser aquesta reflexió reforçaria la unitat de les dues parts de les *Regles*, l'autoria de Carbonell i el paper de Pau.

L'altra proposta em porta a la data de composició de les *Regles* i a la finalitat de les mateixes. Continuo pensant que Paolo Pompilio pot tenir alguna cosa a veure amb la motivació de Carbonell i de Pau a l'hora de confegir aquest llistat de regles. M'ho ha fet pensar des de fa molts anys aquella informació que apareix en la biografia de l'humanista romà del manuscrit de la Biblioteca Vaticana en el sentit que abans de morir estava treballant en un "vast recull de tots els mots". No puc aportar nova documentació, però no voldria tancar la porta a aquesta possibilitat. L'únic problema que presenta és que caldria avançar un parell d'anys la data de composició perquè Pompilio va morir l'any 1491.

Finalment voldria referir-me a la decisió de Carbonell de no continuar les *Regles* tot i haver deixat espai en el còdex per ampliar-les (pàg. 171). El Dr. Badia formula vuit preguntes sobre possibles causes. Se me n'ha acudit una novena: no serà que Carbonell va deixar aquesta comesa per més endavant, per una qüestió de prioritats laborals, com tants altres textos que va deixar empantanegats, pensant que al cap de poc temps tornaria sobre la qüestió, com vostè Dr. Badia va pensar després de l'any 1950 amb aquest treball? La sort ha estat que vostè 50 anys després hi ha pogut tornar i que en canvi Carbonell no va trobar l'ocasió de continuar.

Aquest volum és el resultat d'una fascinació, la història d'una il·lusió de 50 anys. I és al mateix temps un treball erudit que, fet amb tanta passió, es llegeix com una novel·la de la qual esperes el desenllaç, amb una intriga tan ben travada que no té fisures i que et porta pas a pas fins al final enmig de "rampell[s] de novel·lista enginyós" (pàg. 159), com s'atribueix el mateix Dr. Badia, però amb una solidesa aclaparadora.

A la pàg. 104 el Dr. Badia formula aquest desig sobre la seva edició de les *Regles*: "em plauria que es pogués dir que ha estat preparada meticulosament i revisada amb cura". Certa-

ment ningú no ho pot negar, Dr. Badia, ningú. Ha refet un episodi important de la nostra història cultural amb el seu saber filològic que tots coneixem, amb la meticulositat i reflexió que sempre ha practicat, amb una capacitat d'anàlisi envejable, i al mateix temps amb l'erudició que el caracteritza i amb una amenitat i una calidesa extraordinàries. Deixi'm, Dr. Badia, que el felicitï per aquesta obra, però deixi-m'ho fer amb el primer díptic del poema X que Jeroni Pau va dedicar al seu protector Roderic de Borja, del que canviaré només un mot: *scripta* per *gesta*, i quedarà així:

Quis non miretur, stupeat, ueneretur, adoret,
si tua, magne pater, scripta superba legat.

Que traduït a *rudi sermone* seria: "qui no l'admirarà, restarà astorat, el venerarà, l'adorarà, si llegeix els seus escrits superbs, pare gran".

Jeroni Pau era sincer, jo sóc sincera, Dr. Badia.

Ben de cor